

ВІДНОВНЕ ПРАВОСУДДЯ: ЗАХИСТ ПРИВАТНОГО ІНТЕРЕСУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ (ПРАКТИКИ ЗАХИСТУ ПРАВ НЕПОВНОЛІТНІХ В УМОВАХ ВІЙНИ)

Светлічний І. В.

ВСТУП

Інститут відновного правосуддя¹ зміщує акцент у кримінальному процесі з покарання винного на відновлення стосунків між сторонами (відновлення прав потерпілого). За результатами опитування², понад 1/3 суддів зазначили, і ми з цим погоджуємося, що через труднощі з відшкодуванням шкоди на практиці примирення неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого) з потерпілим рідко відбувається в межах кримінального провадження. Приватний інтерес у кримінальному праві – це інтерес конкретної особи, що полягає у захисті її прав і свобод від порушень, відновленні порушених прав, а також забезпеченні можливості приватного життя. Він реалізується через прагнення особи захищати свої законні права у кримінальному процесі. Суть захисту приватного інтересу у кримінальному праві полягає у механізмах протидії втручання держави або третіх осіб у сферу приватного життя³. Примирення сторін (при якому мінімізується втручання держави), замість покарання у в'язниці (коли примус держави максимальний) і є такою суттю.

27 вересня 2024 року Координаційним центром з надання правничої допомоги та Державною установою «Центр пробації» підписано спільний наказ № 99/312 «Про затвердження Порядку взаємодії міжрегіональних центрів з надання безоплатної правничої допомоги та уповноважених органів з питань пробації у межах реалізації пілотного проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення» (далі – програма).

¹ Светлічний І. В. Роль відновного правосуддя у протидії злочинності неповнолітніх. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 254–257. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-1/63>

² Нагорнюк-Данилюк О. А. Угода про примирення в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 4. С. 167–172. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/4_2016_Nagornuk_danulyk.pdf

³ Тітко І. А. Приватний інтерес як категорія кримінального права. *Вісник Харківського національного університету. Право*. 2013. Вип. 107. С. 249–258. URL: https://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/ilovepdf_com-249-258.pdf

Процес ускладнювався тим, що за наслідками введення в Україні воєнного стану 03 березня 2022 року Верховною Радою України було прийнято Закон України № 2117-IX «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство». З цього часу певні неповнолітні, які вчиняли крадіжки та грабежі (близько 80% від загальної кількості правопорушень), не могли взяти участь у програмі відновного правосуддя, оскільки такі правопорушення стали кваліфікуватися як тяжкі злочини. Станом на 09 вересня 2025 року органами пробації одержано запити МРЦ відносно 197 неповнолітніх⁴.

У відсотковому значенні кримінальних правопорушень у кримінальних проваджень (щодо неповнолітніх в умовах війни станом на вересень 2025 року) розподіляються наступним чином: 70 % – тяжкі злочини за різними статтями Кримінального кодексу України (далі – КК України) (зокрема, частина 1 ст. 121, частина 4 ст. 185, частина 4 ст. 186, частина 2 ст. 286, частина 2 ст. 289 КК України); 25 % – нетяжкі злочини за різними статтями КК України (зокрема, частина 1 ст. 122, частина 2 ст. 296 КК України). 4,75 % – кримінальні проступки (частина 1 ст. 125, частина 1 ст. 126, частина 1 ст. 190 КК України); 0,25 % – особливо тяжкі злочини (частина 4 ст. 189, частина 2 ст. 121, частина 2 ст. 15 та частина 1 ст. 115 КК України).

Питання про вплив пробації⁵ на злочинність в аспекті відновного правосуддя та захисту приватного інтересу у кримінальному праві є цікавим та дискусійним. Закон України «Про пробацію» від 05.02.2015 № 160-VIII визначає правові засади організації та діяльності пробації в Україні. По-різному трактують науковці та практики цей інститут. Опитування суддів, проведене Центром пробації, засвідчує, що близько 64% суддів⁶ вважають досудові доповіді корисним і ефективним інструментом, що підтверджує перспективність впровадження пробації для захисту приватного інтересу у кримінальному праві⁷.

Пробація – це вид кримінального покарання, який застосовується у США, Великій Британії та ін. й полягає в накладанні обмежень на права

⁴ Результати програми відновного правосуддя: 62% справ завершилися укладенням угод. *legallaid.gov.ua*. 2025. URL: <https://legallaid.gov.ua/wp-content/uploads/2025/09/shhorichnyj-zvit-vidnovne-09-09-2024-r-09-09-2025-r.pdf>

⁵ Про пробацію : Закон України від 05.02.2015 № 160-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19>

⁶ Пробація: 10 років змін та досягнень : колективна монографія / В. О. Аніщенко, І. Г. Богатирьов, І. Б. Волєваха та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. С. К. Гречанюка. Чернівці : Пенітенціарна академія України, 2025. 272 с.

⁷ Звіт про результати оцінювання впровадження інституту пробації в Україні / Центр пробації. Київ, 2020. 52 с. URL: <https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/5fd/b3d/e45/5fdb3de45550b496595600.pdf>

і свободи засудженого, встановленні спеціального нагляду за його поведінкою (на волі). Науковці трактують пробацію як вид покарання, не пов'язаний з позбавленням волі, що передбачає дотримання засудженим певних умов та перебування під наглядом визначеної особи. Суть пробації полягає у встановленні судом для правопорушника певних обмежень та обов'язків, спрямованих на його соціальну реабілітацію. Випробувальний термін передбачає утримання від нових злочинів та виконання обов'язків, визначених судом, таких як проходження курсу лікування, продовження навчання, повідомлення суду про зміну місця проживання або роботи, а також з'явлення до суду за викликом.

Пробація виконує не тільки функцію адекватної кари (на протилугу позбавленню волі), але й може стати механізмом запобігання повторним злочинам серед неповнолітніх. Запобігання (у найкращих випадках) досягається через корекційні програми, працевлаштування, навчання, профілактику агресивної поведінки, мотивацію до позитивних змін та поліпшення соціальних стосунків. В розвинених країнах співробітники пробаційних служб залучаються до процесу ресоціалізації ще на етапі досудового розслідування. Це дозволяє суду отримати більш повну інформацію про правопорушника, яка може бути недоступною під час слідства або судового засідання. Ці відомості важливі для розробки програми ресоціалізації правопорушника у випадку застосування альтернативного покарання. Якщо ж правопорушник буде засуджений до позбавлення волі, зібрана інформація стане основою для створення програми виховного впливу у виправному закладі. Важливою функцією пробаційних служб після суду є проведення соціально-психологічної роботи із засудженими, спрямованої на зняття напруги, страху, агресії та інших негативних емоцій у неповнолітніх. Бесіди, робота та візити (в зарубіжних країнах) відіграють значну роль у цьому процесі.

В останні роки активні дискусії навколо застосування пробації набули широкого розголосу⁸. Суди різних інстанцій, правоохоронні органи та органи у справах дітей визнають важливість досудового звіту про неповнолітнього правопорушника, що вже був випробуваний у «пілотних» судах Івано-Франківської області та Мелітопольському міськрайонному суді Запорізької області. Приблизно 82% опитаних суддів підтвердили необхідність збору та підготовки відомостей про неповнолітнього правопорушника⁹.

⁸ Білас І. Я. Значення досудової доповіді органу пробації для суду у кримінальному провадженні / І. Я. Білас // *Актуальні проблеми держави і права*. 2023. № 5 (48). С. 23–33. URL: <http://apdp.in.ua/v100/3.pdf>

⁹ "Стандарти правосуддя, дружнього до дитини, та їх втілення в Україні" / *Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ)*. 2020. 56 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/f/9/488050.pdf>

Майже всі опитані судді (понад 98%) наголошують на необхідності соціального супроводу неповнолітніх, які звільнилися з місць позбавлення волі¹⁰. Запровадження інститутів відновного правосуддя та ювенальної пробації в Україні є прогресивною ідеєю, спрямованою на покращення запобігання злочинам серед неповнолітніх, усунення передумов їх вчинення та підвищення рівня життя в суспільстві.

У звіті 2023 року, підготовленому Харківським інститутом соціальних досліджень, наведено такі статистичні дані: за підсумками 2020 року 73 неповнолітні особи пройшли пробаційні програми, за перше півріччя 2021 року – 113. Всього з 2019 року за обліком уповноважених органів з питань пробації пройшли 5 553 неповнолітніх (2019 року – 2 248 осіб, 2020 року – 1 918 осіб, станом на 1 серпня 2021 року – 1 387 осіб). Статистичні дані, представлені в Огляді результатів діяльності Державної установи «Центр пробації», показують значні результати роботи. Так, станом на 1 січня 2021 року оцінки результатів проходження пробаційних програм, які складаються по закінченню виконання заходів, передбачених пробаційною програмою, вказують на такий ступінь досягнення їхньої мети: низький (1 – 0,7%); середній (35 – 25,4%); високий (102 – 73,9%)¹¹.

Таким чином, відновне правосуддя слід розглядати як підхід до реагування на злочини, включаючи ті, що вчинені неповнолітніми, на основі примирення, усунення завданої шкоди потерпілому та відповідальності правопорушника. Положення Кримінального процесуального кодексу України вже передбачають законодавчі механізми запобігання злочинам неповнолітніх та захисту прав учасників кримінального провадження в умовах змагальності та справедливості.

Поступова робота по імплементації європейських норм в Україні потребує подальшого вдосконалення та приведення нормативно-правових актів у відповідність. Слід усунути недоліки у функціонуванні інституту угод про примирення. Зокрема, необхідно передбачити право прокурора або слідчого підіймати питання закриття кримінального провадження щодо неповнолітнього за наявності угоди про примирення,

¹⁰ Красілова Ю. М. Соціально-психологічні чинники ресоціалізації неповнолітніх засуджених : *дис. канд. психол. наук*. Київ, 2020. 230 с. URL: https://scc.knu.ua/upload/iblock/18f/dis_Krasilova%20Y.M..pdf

¹¹ Аналіз системи правосуддя щодо неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом в Україні : *звіт Харківського інституту соціальних досліджень* / уклад. Т. Зюра, О. Кочеміровська, Г. Христова та ін. Харків, 2023. 56 с. URL: <https://khisr.kharkov.ua/wp-content/uploads/2023/05/Analiz-sistemy-pravosuddia-shchodo-nepovnolitimikh-iaki-perebuvalut-u-konflikti-z-zakonom-v-Ukraini.pdf>

що зменшило б кількість справ у суді¹². Слід також передбачити норму про призупинення процесуальних строків під час медіації та встановити строки для проведення примирних процедур¹³.

1. Особистість неповнолітнього правопорушника.

Причини та умови злочинності неповнолітніх

Злочинність неповнолітніх становить серйозну соціальну проблему для усіх країн сучасного світу – це положення є одним із головних у Сальвадорській декларації, прийнятій на 12 конгресі ООН із запобігання злочинності і кримінального правосуддя (квітень 2010 р.). Тому пошук засобів протидії злочинності неповнолітніх, мінімізації підліткової злочинності завжди викликає підвищений як науковий, так і практичний інтерес, оскільки вирішення цієї проблеми є певним індикатором розвитку суспільства, показником ефективності роботи органів кримінальної юстиції¹⁴.

Аналізу причин та умов злочинності неповнолітніх присвячені праці багатьох вітчизняних науковців, зокрема, слід процитувати твердження С. М. Корецького про те, що «необхідно пам'ятати, що кожний делікт, а тим більше злочин неповнолітнього, враховуючи перспективу розвитку особи, несе потенційно значно вищу суспільну небезпеку, ніж у дорослої людини»¹⁵.

Протидія та запобігання злочинності неповнолітніх є одним із ключових напрямків антикримінальної політики України, як зазначає у своїй дисертаційній роботі Р. С. Кваша¹⁶. Це важлива частина діяльності держави, спрямована на захист громадян, суспільства та держави, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана

¹² Інформаційно-аналітичний звіт: Хід реалізації пілотного проєкту «Програма відновлення для неповнолітніх» / Міністерство юстиції України, Харківський інститут соціальних досліджень. 2025. 40 с. URL: <https://legalaid.gov.ua/wp-content/uploads/2025/06/informacijno-analitychnyj-zvit-vidnovne-pravosuddya-2025.pdf>

¹³ Мазур М. Р. Відновне правосуддя і медіація в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх / М. Р. Мазур // Юридичний вісник України. 2023. Вип. 6. С. 143–157. URL: http://www.jes.nuoua.od.ua/archive/6_2023/30.pdf

¹⁴ Зеленянська О. І. Протидія злочинності неповнолітніх / О. І. Зеленянська. Київ, 2017. 112 с. URL: <https://elar.navs.edu.ua/bitstreams/2df879a7-3107-43d2-ad67-754ec2234fd1/download>

¹⁵ Назимко Є. С. Інститут покарання неповнолітніх у системі кримінальної юстиції України. Київ. 2018. 336 с. URL: <https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2023/02/nazymko-2018.pdf>

¹⁶ Кваша Р. С. Насильницька злочинність серед неповнолітніх в Україні як проблема ювенальної кримінології. дис... д-ра філос. Київ, 2021. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0821U102626>

необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура, як того вимагає стаття 2 КПК України.

О. М. Костенко зазначає, що мудра політика, полягає в тому, щоб за допомогою соціальних реформ сприяти узгодженню волі і свідомості людей з реально існуючими і діючими в суспільстві законами природного права, тобто сприяти формуванню правової культури людей, аби не довелося забезпечувати правопорядок за допомогою репресивних засобів¹⁷. Особливо актуальною ці тези є для дослідження проблеми відновного правосуддя у протидії злочинності неповнолітніх правопорушників, для яких репресія – крайній захід протидії, як зазначає Р. С. Кваша.

Кримінальна статистика свідчить, що більшість рецидивістів уперше стають на шлях злочинів у неповнолітньому віці чи в перші роки після настання повноліття. Це пояснюється тим, що каральна система в її нинішньому вигляді не здатна зробити з юних злочинців законслухняних громадян, тому потребує істотних змін. Тому в основі ювенальної юстиції має лежати не каральне, а відновне, реабілітаційне, охоронне та виховне правосуддя, яке б сприяло соціальній адаптації та реінтеграції неповнолітнього правопорушника.

На погляд Р. С. Кваші не слід ототожнювати поняття «наси́льство» виключно із спричиненням фізичної шкоди організму потерпілого. Визначаючи зміст цього поняття, Р. С. Кваша вважає за доцільне враховувати дуалістичну природу насильства як явища, яке може проявлятися як у фізичній формі, так і в психологічному впливі, що здійснює деструктивний вплив на особистість. Окрім того, розуміння насильства як виключно фізичного впливу на іншу людину можливе виключно з точки зору позитивізму, доводить у своїй дисертації Р. С. Кваша.

Така думка спирається на дослідження О. М. Костенка, який зазначає, що позитивізм є хворобою, яку можна визначити як світоглядну ідеологію, що полягає у прийнятті видимості за дійсність. Вилікуватися від «хвороби» позитивізму можна лише з допомогою доктрини, яка за видимістю дозволить відкрити дійсність. Такою доктриною, з точки зору О. М. Костенка, є доктрина, заснована на натуралістичному світогляді, відповідно до якої критерієм, за яким дійсність слід відрізнити від видимості, є закони Природи: дійсним є те, що узгоджується із законами Природи, а те, що не узгоджується, є лише видимістю. Також О. М. Костенко відзначає, що в основу правничих розвідок, у тому числі

¹⁷ Костенко О. М. Основи соціально-натуралістичної юриспруденції та кримінології: монографія. Одеса: ВД «Гельветика», 2021. 140 с.

з проблем кримінального права та кримінології має бути покладена юснатуралістична методологія¹⁸, яка ґрунтується на принципі соціального натуралізму. Останній можна сформулювати так: соціальні явища слід розглядати як такі, що існують так само за законами природи, як і біологічні чи фізичні явища. Це означає, зокрема, що воля і свідомість утворюється у людей не для того, щоб жити поза законами природи, а, навпаки, для того, щоб жити у злагоді із ними.

Характеризуючи евристичні можливості принципу соціального натуралізму взагалі, і у філософії права зокрема, академік О. М. Костенко відзначає, що він придатний для того, щоб, використовуючи його, скласти правильне уявлення про природу найрізноманітніших соціальних явищ. «Драма сучасної цивілізації полягає в тому, що серед людей набуло поширення неправильне уявлення про природу речей, яке проявляється у вигляді сваволі та ілюзій. Саме це знаходиться в основі будь-якої соціальної драми. Як наслідок, – втрачається критерій для розрізнення добра і зла, істини і неістини, правильного і неправильного, людей хороших і людей поганих, соціальної норми і патології тощо»¹⁹. О. М. Костенко зауважує, що принцип соціального натуралізму зовсім не означає переходу на шлях редуccionізму (тобто, теоретичного «опускання» соціальних явищ з вищого щабля розвитку природи до нижчих щаблів, на яких знаходяться біологічні і фізичні явища), для того, щоб визнати наявність у соціальних явищ природної основи. Є інший шлях визнання природної основи соціальних явищ, а саме: визнати відповідно до принципу соціального натуралізму спільну природну основу, на якій існують і фізичні, і біологічні, і соціальні явища – це закони Матері–Природи, яка є «спільним знаменником» для усього суцього²⁰.

Становлення дітей на шлях насильницької, кримінальної протиправної діяльності відбувається поступово, у міру десоціалізації та формування насильницького прояву – домінантної морально-психологічної властивості, яка визначає насильницьку зорієнтованість особи на досягнення тих чи інших, у тому числі корисливих, цілей. В останній зосереджуються деформації ціннісно-нормативної сфери

¹⁸ Кримінологія : підручник / А.М. Бабенко, О.Ю. Бусол, О.М. Костенко та ін. ; за заг. ред. Ю.В. Нікітіна, С.Ф. Денисова, Є.Л. Стрельцова. – 2-ге вид., перероб. та допов. – Харків: Право, 2018. – 416 с

¹⁹ Пйотр Штомпка СОЦІОЛОГІЯ. Аналіз суспільства. – Львів: Колір ПРО, 2020. – 800 с. URL: <https://sociology.ukma.edu.ua/wp-content/uploads/2022/07/%D0%9F%D0%B9%D0%BE%D1%82%D1%80-%D0%A8%D1%82%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D0%BA%D0%B0.pdf>

²⁰ Костенко О. М. Соціальний натуралізм – світогляд майбутнього. *Вісник Національної академії наук України*. 2006. № 10. С. 33–38.

свідомості, негативні психологічні риси особи та біопсихологічні особливості. Змістом корисливої спрямованості насильницького прояву є суспільно небезпечне ставлення до власності і недоторканності, психофізичного статусу суб'єкта власності. Такому ставленню сприяють біологічні та соціальні деформації свідомості і волію

У численних працях вітчизняних науковців досліджуються причини та умови злочинності неповнолітніх. С. М. Корецький зазначає, що, враховуючи перспективу розвитку особистості, кожен делікт, особливо злочин, вчинений неповнолітнім, потенційно являє собою значно більшу суспільну небезпеку, ніж аналогічне правопорушення дорослої людини, з чим погоджується і автор.

Науковці наголошують на таких основних психічних особливостях неповнолітніх: підвищеній груповій залежності, негативізмі, демонстративній незалежності, схильності до ризикових дій, недостатньому соціальному самоконтролі. С. М. Корецький у цьому контексті зауважує: «Коли людина утягується у життя групи, вона розвиває таке саморозуміння, яке регулює її поведінку у відповідності до норм цієї групи»

Також «необхідним засобом забезпечення ефективності діяльності злочинної групи» спілкування. Саме потреба у спілкуванні (у підлітків вона особливо загострена), у самоствердженні, в реалізації своїх можливостей і здібностей, у визнанні оточенням рис, не схвалених у сім'ї та навчально-виховній установі, пошук психологічного й фізичного захисту від необґрунтованих посягань інших осіб, примушує неповнолітніх створювати або об'єднуватись у групи²¹.

Узагальнення наведених підходів науковців дозволяє виокремити ті властивості, які є важливими саме для пояснення групового характеру поведінки неповнолітніх, у тому числі і злочинної: підвищена групова залежність, недостатній соціальний самоконтроль, конформізм, легкість швидкого неформального об'єднання, потреба у спілкуванні та самоствердженні. Зважаючи на вищенаведене, стає зрозумілим чому неповнолітній намагається включитись в групи однолітків і якнайшвидше засвоїти групові норми з метою досягнення ідентичності. Як показує соціальна практика, це дуже часто неформальні групи агресивного, епатажного, гедоністичного напрямку. Безперечно, що входження неповнолітнього до тієї чи іншої групи не може не впливати на його ставлення до інших суб'єктів спілкування і до самого себе, до цінностей та інтересів, що панують у групі.

²¹ Петечел О. Ю. Формування злочинних груп неповнолітніх: психологічний аспект. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 55 С. 611–615. URL: <http://www.apdp.in.ua/v55/122.pdf>

Групі як сукупності осіб, об'єднаних спільною метою, ідеєю, працею властиві феномени групової згуртованості та конформізму. Тому у межах внутрішньо-групового спілкування формуються індивідуальні особистісні позиції, статуси та ролі неповнолітньої особи. Перебуваючи у групі, підліток не може не наслідувати її ролей та зразків поведінки її учасників²².

О. М. Костенко виокремлює етапи та зазначає про важливість мотиву у механізмі злочинної поведінки неповнолітніх: I етап – під дією причин злочинності в людини утворюється комплекс сваволі й ілюзій; II етап – під впливом комплексу сваволі й ілюзій людина вибирає саме злочинний спосіб задоволення своїх потреб, в результаті чого в неї виникає мотив, що спонукає до злочинного діяння (злочинний мотив; III етап – під впливом комплексу сваволі й ілюзій людина ставить собі ціль – створити злочинним способом такий стан речей, який необхідний для задоволення її потреб (злочинна ціль); IV етап – під впливом злочинного мотиву і злочинної цілі людина за наявності певних умов, що сприяють прояву комплексу сваволі й ілюзій, вчиняє злочин. Мотив злочину – це акт волі, що генерує конкретне злочинне діяння/

О. С. Моргун зазначає, що вивчення особи неповнолітнього злочинця – неможливо без дослідження мотивів злочинної поведінки, оскільки в мотивах виражається не якась окрема риса особи, а в певному значенні вся людина, всі характерні для нього властивості і особливості. Мотив злочину є істотним елементом мотивації злочинного діяння – складного суб'єктивного процесу, що обумовлює поведінку особи. Слушно зауважити, що поведінка людини завжди визначається багатьма мотивами. Однак серед цих мотивів завжди є один провідний, домінуючий, який визначає напрямок поведінки особи. Цей мотив є рушійною силою вчинків неповнолітньої особи.

В. В. Пономаренко обґрунтувала, що при вчиненні групового хуліганства у кожного з учасників можуть бути різні мотиви (наприклад, особисті неприязні стосунки), проте головним є саме хуліганський мотив, який слід розглядати як груповий²³. Можна припустити, що під час вчинення групових насильницьких злочинів неповнолітніми, незважаючи на різні мотиви учасників, домінуючим залишається

²² Кваша Р. С. Насильницька злочинність неповнолітніх: особливості групової поведінки. *Правова держава*. 2021. Вип. 32С. 523–530. URL: <https://pravovaderzhava.org/pravova-derjava-issue-32-2021>

²³ Проект нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення: монографія. Андрушко П.П., Бакумов О.С., Баулін Ю.В., Бурдін В.М., Вишневська І.А., Горох О.П., Гуророва Н.О., Марчук Н.О., Навроцький В.О., Пономаренко Ю.А., Стрельцов Є.Л., Хавронюк М.І. // За заг. ред. Ю.В. Бауліна, М.І. Хавронюка. К.: Компанія ВАІТЕ. 494 с.

груповий мотив. Цей груповий мотив визначає кваліфікацію злочину, вчиненого неповнолітніми. Група через систему своїх внутрішніх відносин формує певні особистісні характеристики її членів. Більше того, індивідуальні мотиви та поведінка особи набувають повноти своїх характеристик саме через призму групової діяльності. Груповий мотив у спрямованості поведінки неповнолітніх є очевидним.

У контексті злочинності неповнолітніх науковці визначають мотивом їх насильницької поведінки «бажання мати владу і домінувати над іншими учасниками групи, щоб отримати високий соціальний статус. Іноді метою є отримання грошей, цінних предметів тощо. Вказане в цілому доводиться і висновком Арістотеля про тваринність людини. Агресори вважають силу універсальним засобом досягнення будь-яких цілей. В усі часи вчені основним мотивом насильницької поведінки неповнолітніх визначають самоствердження індивіда за рахунок іншого.

Як відомо, Арістотель вважав, що люди, якби вони існували взагалі без закону, були б найгіршими з тварин, а закон своїм виникненням завжди пов'язаний з державою. Людину, на думку Арістотеля, потрібно розуміти в першу чергу як політичну тварину, або ж, якщо говорити точніше використовують при цьому арістотелівську термінологію, «тварину полісну». Арістотель наполягав на тому, що гарну організацію держави неможливо одержати тільки завдяки щасливій випадковості, але тільки завдяки знанню та свідомому плануванню. Ідеальний державний лад, який був описаний у "Політиці" Арістотеля, загалом може вважатись дуже близьким до того, який сам Арістотель в більшості випадків називав аристократичним державним ладом. Відповідно до вчення Арістотеля, повноправні громадяни держави повинні дотримуватись в полісі, який повинен бути заснований і побудований у відповідності до ідеального державного ладу, такого способу життя, що сприяв би розвитку чеснот і, отже, забезпечував би таким чином всьому суспільству щасливе існування. В «Політиці» містяться досить докладно міркування, які стосуються виховання таких поколінь майбутніх громадян. Потрібно підкреслити, що погляди Арістотеля з вказаних питань державної політики знаходяться в тісному зв'язку з його ідеалами суспільного устрою.

Зважаючи на вищенаведені міркування, слід процитувати О. М. Костенка: «соціальна рівність дітей і дорослих є у тому, що до дітей треба ставитися саме як до дітей, а до дорослих саме як до дорослих, а не однаково, з однією міркою (що було б неадекватністю)». Екстраполюючи цю думку на предмет нашого дослідження, можна стверджувати, що в Україні до неповнолітніх злочинців слід ставитися саме як до неповнолітніх, а до дорослих злочинців як до дорослих. Такий

підхід сприятиме розвитку ювенальної кримінології та наблизить реалізацію мети – зниження в державі рівня злочинності неповнолітніх. Таким чином, злочинність неповнолітніх є складним явищем, яке обумовлюється багатьма комплексними факторами.

Як вважають сучасні дослідники психології неповнолітніх, зокрема Л. М. Гридковець, основні причини та умови злочинності неповнолітніх включають: негативний вплив у сім'ї, що може проявлятися як відсутність емоційного зв'язку з батьками, конфлікти в родині, насильство та інші негативні фактори, які можуть сприяти злочинній поведінці. Недоліки у шкільному вихованні та проблеми насильства в школі, булінг, відсутність підтримки з боку вчителів та однолітків теж можуть впливати на поведінку підлітків²⁴.

2. Профілактичний потенціал відновного правосуддя у протидії злочинності неповнолітніх

Відновне правосуддя, як доведено нижче, має профілактичний потенціал у протидії злочинності неповнолітніх, який обумовлений декількома чинниками. *По-перше*, підхід спрямований на відновлення відносин між злочинцем та потерпілою стороною, що допомагає зменшити ризик повторних правопорушень завдяки отриманому довіду. Практично, завдяки залученню медіаторів, які допомагають у вирішенні конфліктів та забезпечують нейтральну атмосферу для обговорення проблем неповнолітні розуміють наслідки своїх дій та приймають відповідальність за них, що слугує запобіжником їх повторення (рецидиву правопорушень). *По-друге*, згідно з дослідженнями І. В. Гловюк, А. В. Лапкіної, М. Р. Мазур, В. Т. Нор, О. О. Торбас, А. Р. Туманянц, Т. А. Цувіної відновне правосуддя сприяє покращенню психологічного стану неповнолітніх, зниженню їхнього стресу та підвищенню рівня самоповаги, що, в свою чергу, сприяє їхньому соціальному розвитку та інтеграції у суспільство²⁵.

А. Р. Туманянц вважає з медичної та педагогічної точки зору, відновне правосуддя має значний позитивний вплив на здоров'я та розвиток неповнолітніх, тому що сприяє зниженню стресу та тривоги серед неповнолітніх, в свою чергу, зниження стресу може зменшити

²⁴ Уляна Михайлишин Детермінанти розвитку негативних емоційних станів, що сприяють делінквентним формам поведінки неповнолітніх // Освіта регіону. 2022. № 4. С. 98-105. <https://social-science.uu.edu.ua/article/1222>

²⁵ Гловюк І. В., Лапкін А. В., Мазур М. Р., Нор В. Т., Торбас О. О., Туманянц А. Р., Цувіна Т. А. Переговори і медіація у кримінальному провадженні : навч. посібник / за ред. В. Нора, М. Мазур. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. – 328 с. – URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6b3e3817-58c2-4252-8fab-13655f8c29d7/content>

ризик розвитку хронічних захворювань, таких як гіпертонія та депресія. Крім того, програми відновного правосуддя можуть включати психологічну підтримку, що допомагає неповнолітнім краще справлятися з емоційними та психологічними труднощами.

Крім вказаного, за дослідженнями А. Р. Туманянца, відновне правосуддя сприяє розвитку соціальних навичок та відповідальності серед неповнолітніх. Цей підхід допомагає їм краще розуміти наслідки своїх дій та вчить їх вирішувати конфлікти мирними способами, тому що програми відновного правосуддя можуть включати освітні компоненти, які сприяють розвитку критичного мислення та етичних цінностей. Таким чином, відновне правосуддя може стати ефективним інструментом для покращення здоров'я та розвитку неповнолітніх, сприяючи їхньому соціальному інтегруванню та відповідальності.

О. В. Ставицька зазначає, що відновне правосуддя зародилося, або точніше, відродилося у Європі та Північній Америці у сімдесятих роках двадцятого століття. Цей розвиток базувався на вікових традиціях, що практикувалися у країнах Латинської Америки, Азії та серед перших народностей, які оселилися в Канаді та Новій Зеландії. Істотний вплив на розвиток цього явища справило християнство, яке згодом визначило його практику.

Перша спроба застосування відновного правосуддя відбулася в Канаді у 1974 році, завдяки зусиллям християнської групи менонітів, які прагнули поширити практику християнських цінностей у системі кримінального правосуддя та залучити добровольців з числа членів громади. Офіцер служби пробації, який був менонітом, запропонував судді у справі вандалізму, скоєного двома молодими правопорушниками, щоб вони зустрілися з 22 потерпілими і обговорили можливості відшкодування заподіяної шкоди. Суддя підтримав такий підхід, і в рамках наказу про пробацію два правопорушники зустрілися з основною групою потерпілих і погодилися на способи компенсації їхніх втрат. Цей успіх став поштовхом для організації у 1975 році у містечку Китченер (Онтаріо) "Проекту з примирення між потерпілими та правопорушниками", який мав на меті систематично поширювати цю практику, особливо у справах, пов'язаних із замахами та майновими злочинами. Потерпілі та правопорушники отримали можливість зустрітися один з одним, відновити стосунки та досягти примирення. Водночас, не завжди вдавалося досягти примирення. Згодом було створено програми медіації між потерпілими та правопорушниками, які

зосереджувалися на процесі медіації, а не на самому примиренні. Ці ініціативи швидко поширилися в Канаді та США²⁶.

У Європі програми відновного правосуддя почали впроваджувати на початку вісімдесятих років у Норвегії та Австрії. На даний час понад 80 країн світу використовують одну із форм відновного правосуддя для боротьби зі злочинністю. Варто відзначити, що в кримінальному праві багатьох країн примирення з потерпілим як підстава для припинення кримінального переслідування та звільнення від кримінальної відповідальності використовується часто. У багатьох країнах розповсюджена така форма вирішення кримінально-правових конфліктів, як медіація. Проста медіація, подібна до звільнення від кримінальної відповідальності внаслідок примирення з потерпілим, передбачає визначену процедуру посередництва з метою примирення потерпілого і обвинувачуваного при відшкодуванні заподіяної шкоди. Цей вид медіації закріплений, наприклад, у ст. 41 КПК Франції 1958 р. (із наступними змінами і доповненнями).

Ніхто не хоче бути покараним – це цілком природна реакція, що виникає в результаті інстинкту самозбереження та захисту власної репутації людини. Люди уникають покарань, оскільки вони пов'язані зі соромом, стресом, іноді обмеженням свободи. Важливо відзначити, що користь та доцільність медіації в кримінальному процесі ґрунтується на припущенні про винуватість обвинуваченого в правопорушенні. У більшості випадків медіація вимагає визнання вини з боку обвинуваченого, оскільки без цього процес неможливий.

Медіація надає можливість для обвинуваченого виправити свою помилку та повернутися до суспільства без необхідності проходити через систему покарань. Лише в дуже рідких випадках обвинувачуваний, щиро підтверджуючи свою невинність, а не просто вважаючи себе невинним, може залучатися до процедури медіації з особою, яка заявляє, що стала потерпілим. Якщо обвинувачуваний не готовий взяти на себе відповідальність за скоєне правопорушення, йому доведеться скористатися правом на презумпцію невинності. У процесі медіації правопорушники одержують також можливість просити про прощення й одержувати його. Найбільша користь для правопорушників, можливо, міститься в емоційному і психологічному звільненні від образу “правопорушника” чи “злочинця”. Таким чином, медіація в кримінальному процесі є ефективним інструментом для розв'язання конфліктів, який дозволяє уникнути традиційних покарань і сприяє

²⁶ Umbreit M., Lewis L. Victim Offender Mediation Training Manual (VORS) / Center for Restorative Justice & Peacemaking University of Minnesota 2015. PDF. URL: https://www.antoniocasella.eu/restorative/Umbreit_Lewis_2015.pdf

відновленню справедливості та гармонії в суспільстві. Почуття подібного “звільнення” зазвичай не відбувається після того, як правопорушник поніс покарання без реституції і примирення. Багато хто з “реабілітованих” правопорушників говорить після відбування покарання, що недостатньо просто “сплатити свій борг перед суспільством”. Вони продовжують відчувати потребу вибачитися і виправити свою провину перед потерпілим злочину. Це для них необхідний елемент відновлення самоповаги.

І. В. Озерський та О. В. Ставицька вказують, що в теперішній час переваги і користь програм примирення широко визнані і документально підтверджені. У США, Канаді, Великій Британії, Європі, Австралії і Південній Африці діє більш 200 програм примирення. Досвід здійснення цих програм і статистика свідчать, що примирення дійсно відбувається приблизно в 2/3 справ, переданих у програми примирення. У більшості справ, що не увінчалися примиренням, жертва злочину відмовилась від участі.

Більш 90% справ, до яких застосовувалася програма примирення, завершилися договором про відшкодування збитків і угодою про примирення (далі – угоди або контракти). Відшкодування збитків може здійснюватися у формі грошової компенсації, чи відновлення або заміни ушкодженої чи украденої власності, якої-небудь роботи, виконуваної для потерпілого, чи в яких-небудь інших формах – єдиним обмеженням є власна творча фантазія сторін і медіатора. Угоди між потерпілим злочину і правопорушником, що припускають продовження відносин, часто включають умови щодо дотримання чи, навпаки, ухилення від певної поведінки. У ряді випадків єдине, чого хоче жертва злочину після зустрічі з правопорушником, це одержати вибачення й обіцянку більше ніколи так не робити. Контракти, укладені з неповнолітніми правопорушниками, як правило, містять певні умови щодо школи (наприклад, повернутися в школу, закінчити чи одержати освіту, отримувати оцінки не нижче середньої).

О. В. Ставицька відзначає, що серед справ, що увінчалися підписанням угоди або контракту, більш 95% контрактів були успішно виконані протягом одного року після медіації. Фахівці програм примирення здійснюють контроль за виконанням контрактів і, при необхідності, організують додаткові зустрічі-медіації для того, щоб гарантувати виконання умов чи внести зміни в умови контракту. Аналіз судової практики відшкодування збитку за вироком показує, що відповідне відшкодування відбувається в 30% випадків. Причина такої великої розбіжності, можливо, пов’язана з тим, що правопорушники, що укладають примирний договір, ставляться до нього як до свого договору. Судові вирoki, що припускають відшкодування збитку, найчастіше

розглядаються скоріше як покарання і як обов'язок підсудного. Інша причина, можливо, пов'язана з тим, що процес медіації, на відміну від відшкодування за вироком, спрямований на створення такого примирного договору, який правопорушник ймовірно може виконати. Спеціальна підготовка медіаторів дозволяє спрямувати переговорний процес таким чином, щоб право на одержання компенсації з боку жертви злочину було урівноважено потребою правопорушника дати реальні зобов'язання.

Як зазначається у дослідженнях О. В. Ставицької (див. табл.1), приблизно 75% жертв злочинів і 65% правопорушників, що брали участь у програмах примирення, говорять, що вони задоволені тим, як система правосуддя розглянула їхню справу; 85% як потерпілих, так і правопорушників, що беруть участь у медіації, відзначають справедливість результату, досягнутого по їхній справі.

Статистика програм примирення в США свідчить, що рівень рецидиву серед правопорушників, що пройшли через програми примирення, не перевищує 10%. З'являється усе більше свідчень (хоча вони все ще мають попередній характер), що показують: набагато менше імовірність того, що правопорушники, які пройшли через процедуру медіації з жертвами своїх злочинів, знову повернуться в злочинний світ, у порівнянні з правопорушниками, поведження з якими мало традиційний характер. Правопорушники, у цілому, відчувають каяття совісті після здійснення злочину, їхня реакція виявляється або у вигляді спроби відновити відносини за допомогою каяття і реституції, чи у вигляді прагнення виправдати свою неправомірну поведінку. Існують й інші реакції, проте бажання покаятись, знайти примирення й одержати прощення є зазвичай вихідною реакцією, що, якщо її не задовольнити, призводить до виправдання вчиненого.

Таблиця 1

Реакція	Опис
Каяття (75 %)	Близько трьох чвертей правопорушників відчувають початкове бажання розкаятись і змінитись, зокрема через визнання провини, вибачення та спроби відшкодування шкоди.
Виправдання (65 %)	Якщо не забезпечені можливості для вираження каяття, доцільно вважається: правопорушники майже в двох третинах випадків починають виправдовувати або раціоналізувати свої вчинки.

Такі частки, а саме 75 % проти 65 %, узгоджуються із загальною тенденцією психологічних теорій про емоційну реакцію людини на провину й загальним досвідом програм відновного правосуддя. Так, багато правопорушників, не маючи можливості визнати свою провину, висловити каяття й одержати прощення, починають виправдувати свій злочин, звинувачуючи в ньому саму жертву, чи суспільство, чи когонебудь ще. Тому для багатьох правопорушників примирення в кримінальних справах виконує функції виправного процесу, на відміну від в'язниць, що настільки ефемістично називають "виправними установами".

Зіштовхуючись з реальними людськими наслідками своїх діянь і відчуваючи відповідальність перед потерпілим від злочину, у процесі примирення у правопорушника зароджується "почуття симпатії" до жертви, що може запобігти здійсненню нового злочину. Як зазначено вище, за статистикою програм примирення в США, рівень рецидиву серед правопорушників, які пройшли через програми відновного правосуддя значно менший ніж середній.

Дослідження І. В. Гловюк, А. В. Лапкін, М. Р. Мазур, В. Т. Нор, О. О. Торбас, А. Р. Туманянц, Т. А. Цувіна показують, що правопорушники зазвичай відчувають каяття після здійснення злочину²⁷. Їхня реакція проявляється у спробах відновити стосунки через каяття та реституцію або у прагненні виправдати свою неправомірну поведінку. Хоча існують й інші реакції, бажання покаятись, знайти примирення та отримати прощення зазвичай є першочерговою реакцією. Якщо це бажання не задовольнити, правопорушники починають виправдовувати свій злочин, звинувачуючи жертву, суспільство або інших. Примирення за ціми ж дослідженнями, відбувається приблизно в 2/3 справ, які передані на медіацію. Серед цих справ більше 90% завершуються угодою про відшкодування збитків. Таким чином, основні ідеї відновного правосуддя, як концепції альтернативного реагування на кримінальне правопорушення, включають зцілення жертви, відповідальність правопорушника за вчинені дії, відшкодування шкоди та гармонізацію потреб потерпілого, правопорушника і суспільства. Вказане потребує визначення принципів здійснення медіації щодо кримінальних правопорушень. Зауважимо, що принципи здійснення медіації є правовим фундаментом, на якому базується вся процедура. У Рекомендаціях № R (99) 19 Комітету міністрів Європи для держав-членів

²⁷ Гловюк І. В., Лапкін А. В., Мазур М. Р., Нор В. Т., Торбас О. О., Туманянц А. Р., Цувіна Т. А. Переговори і медіація у кримінальному провадженні : навч. посібник / за ред. В. Нора, М. Мазур. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. – 328 с. – URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6b3e3817-58c2-4252-8fab-13655f8c29d7/content>

Ради, що зацікавлені в організації медіації у кримінальних справах, прийнятих на 679-й зустрічі 15 вересня 1999 р., наголошується на п'яти основних принципах медіації у кримінальних справах. Медіація повинна здійснюватися лише за умови добровільної згоди всіх сторін. Сторони можуть відмовитися від згоди на будь-якому етапі процесу. Всі обговорення під час зустрічі є конфіденційними і не можуть використовуватися в майбутньому без згоди сторін. Медіація у кримінальних справах повинна бути доступною. Медіація допустима на будь-якій стадії правосуддя. Медіація є незалежною та автономною в рамках кримінальної юстиції.

Для багатьох правопорушників примирення у кримінальних справах виконує функцію виправлення, на відміну від в'язниць, які помилково вважають виправними установами. Лише зіштовхуючись із реальними наслідками своїх дій, побачивши, поспілкувавшись та відчуючи відповідальність перед потерпілим, у процесі примирення у правопорушників виникає почуття симпатії до жертви²⁸, що може запобігти рецидиву. Інші методи кримінального правосуддя не мають такого потенціалу для запобігання подальшій злочинній діяльності.

ВИСНОВКИ

Пропозиції автора стосуються змін до кримінального процесуального кодекса та законодавства про пробачію. Зокрема, розробка детальних процедурних регламентів для медіації у кримінальних справах, що забезпечує високий рівень консистентності та процедурної якості медіаційних процесів. Пропонується розширення меж застосування угод про примирення на тяжкі та особливо тяжкі злочини, з обов'язковим урахуванням інтересів та позиції потерпілої сторони, за її наявності, тобто з урахуванням кращих світових практик.

Щодо реформування законодавства про пробачію, рекомендується запровадження індивідуалізованих програм пробачії, спеціально адаптованих до особливостей неповнолітніх правопорушників, з урахуванням їх психосоціальних потреб.

Доцільно також організувати навчання, тренінги та спеціалізовані освітні програми для суддів, адвокатів, прокурорів та медіаторів з метою підвищення їхньої кваліфікації у сфері відновного правосуддя. Впровадження запропонованих змін сприятиме оптимізації кримінального процесу, забезпеченню більш справедливого та

²⁸ Ставицька О. В. Альтернативні технології розв'язання кримінальних конфліктів: загальний аналіз. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. 2009. Вип. 124. С. 124–132. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/2616/1/Stavytska_124

збалансованого відновлення стосунків між правопорушниками та потерпілими з акцентом на інтересах неповнолітніх²⁹.

Таким чином, подальша імплементація принципів відновного правосуддя зможе покращити ефективність кримінального процесу, позитивно змінити поведінку правопорушників, сприяти справедливому відновленню стосунків між правопорушниками і потерпілими, особливо неповнолітніми та зміцнити громадянське суспільство. Застосування процедур відновлювального правосуддя психологізує, як зазначає Ставицька І. В.³⁰ кримінальний процес та надає більше можливостей для застосування теоретичних положень і технологій конфліктології. Однак не можна абсолютизувати використання примирних процедур у кримінальному судочинстві. Вони найбільш ефективні при розв'язанні справ приватного звинувачення та нетяжких злочинів, оскільки не суперечать принципам публічного кримінального процесу³¹. На жаль, в українському кримінальному судочинстві процедури примирення в тому обсязі, в якому вони застосовуються більше ніж у 80 країнах світу, як зазначено вище, ще не набули достатнього поширення.

АНОТАЦІЯ

Відновне правосуддя – це підхід до реагування на протиправну поведінку, включаючи вирішення конфліктів і кримінальних правопорушень, який спрямований на відновлення завданих збитків, примирення та становлення соціальної гармонії, протидію злочинності. Доведено, що відновний підхід сприяє впровадженню та фасилітує позитивну взаємодію сторін конфлікту задля досягнення взаєморозуміння та узгодження етапів примирення між протилежними сторонами³².

Проблематика дослідження охоплює кримінальне право, як галузь права, що регулює відносини між державою та особою, яка вчинила злочин; кримінології, як науки, предметом якої є злочинність, її причини та умови, особа злочинця та профілактика злочинності; кримінального

²⁹ Теремецький В., Білінська Л. Використання адвокатом медіативних технік та інструментів у кримінальному провадженні. *Приватне право і підприємництво*. 2024. 24(2). DOI: <https://doi.org/10.32849/2409-9201.2024.24.70>.

³⁰ Ставицька І. В. Застосування процедур відновного правосуддя в кримінальному процесі. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. 2022. № 5. С. 116 URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/2616/1/Stavytska_124

³¹ Ставицька І. В. Застосування процедур відновного правосуддя в кримінальному процесі. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. 2022. № 5. С. 116 URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/2616/1/Stavytska_124

³² Співвідношення угоди про примирення та медіації в кримінальному процесі відновного правосуддя щодо неповнолітніх / І. В. Светлічний та ін. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»*. 2024. № 44. С. 86–95.

процесу – розслідування злочинів та здійснення правосуддя. Звернуто увагу на питання посилення приватного інтересу в кримінальному праві. Згідно праць В. Ф. Шаблистого³³ (автор розглядає людиноцентристську парадигму кримінального права та питання статусу потерпілого в системі кримінально-правових відносин), О. Ю. Маринич³⁴ (авторка пропонує конкретні зміни до кримінального процесуального законодавства для підвищення захисту прав особи), О. Я. Гуняк³⁵ (розглядається дуалізм приватного/публічного через призму інтересів і обґрунтовується необхідність врахування приватних інтересів у правовому регулюванні, що відповідає твердженню про врахування приватних інтересів у кримінальному праві) та інших, зроблено висновки про те, що узгодження приватного і публічного інтересів є важливим фактором становлення громадянського суспільства, тому навіть у кримінальному процесі – традиційно публічній сфері – необхідно враховувати приватні інтереси учасників. Зокрема, як згадано вище, В.Ф. Шаблистий обґрунтовує пріоритетність прав потерпілого, яка протиставляється презумпції невинуватості обвинуваченого. Такий підхід фактично підносить приватний інтерес (інтерес потерпілого) над публічним, відображаючи людиноцентристську парадигму кримінального права. О. Ю. Маринич запропонувала конкретні зміни до кримінального процесуального законодавства, спрямовані на підвищення ефективності захисту прав особи, щоб приватні інтереси учасників кримінального процесу були належно захищені. О. Я. Гуняк розглядає дуалізм права через призму інтересів і обґрунтовує необхідність враховувати приватні інтереси у кримінальному праві.

Показано, що основні інструменти відновного правосуддя включають медіацію, угоди про примирення, що укладаються в рамках програм відновного правосуддя, програми допомоги правопорушникам, які спрямовані на зміну поведінки, наприклад, через додаткову освіту, психотерапію або консультування, також до інструментів відновного правосуддя дослідники відносять неформальне спілкування, офіційне спілкування, зустрічі між потерпілим, та правопорушником, під час яких сторони разом обговорюють інцидент, обмінюються досвідом та

³³ Шаблистий В. В. Безпековий вимір кримінального права України. Людиноцентристське дослідження : монографія / В. В. Шаблистий. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2015. –420 с. URL: <https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/shablml.pdf>

³⁴ Маринич О. Ю. Забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні. дис...докт.фил. *Донецький державний університет внутрішніх справ*, Кропивницький, 2025. 270 с. URL: https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2025/05/dysertacziya_marynych_o.yu.pdf

³⁵ Гуняк А. Я. Інтерес як критерій поділу права на приватне та публічне: загальнотеоретичний аспект. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 2. С. 49–53

знаходять шляхи відшкодування шкоди, зустрічі в колах, включаючи групи стейкхолдерів, зацікавлених осіб з обох сторін, під час яких обговорюються наслідки правопорушення і спільно знаходяться шляхи компенсації завданої шкоди та відновлення стосунків. Доведено, що з метою ефективної колаборації в групах з протилежними інтересами може бути застосована фасилітація всередині кожної з груп із однорідними інтересами (групи рідних, групи сусідів, громадськість тощо)³⁶.

Зазначено, що відновний підхід використовується в більшості розвинених країн світу (більше ніж 80 країн) у правосудді щодо неповнолітніх та молодих людей. У США, Канаді, Великій Британії, Європі, Австралії і Південній Африці діє більш як 200 програм відновлення, при цьому деякі програми довели ефективність застосування у випадках не тільки неповнолітніх, а й повнолітніх правопорушників³⁷. Встановлено, що будь-які інші методи чи інструменти кримінального правосуддя не мають такого потенціалу для запобігання злочинності неповнолітніх, як методи відновного правосуддя.

Показано зв'язок між розвитком відновного правосуддя в Україні та в країнах Європи, досліджено підстави для прийняття відповідних законів та нормативно-правових актів, в тому числі Закону України № 1875-IX від 16.11.2021 «Про медіацію», наказу Міністерства юстиції України, МВС України, Офісу Генерального прокурора № 2176/5/501/176 від 22.07.2024 «Про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення».

Література

1. Светлічний І. В. Роль відновного правосуддя у протидії злочинності неповнолітніх. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 254–257. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-1/63>
2. Светлічний І. В. Відновне правосуддя як елемент кримінально-правової охорони прав дітей. *Часопис Київського університету права*. 2020. №. 4. С. 383–386. URL: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2020.69>

³⁶ UNODC Handbook on Restorative Justice Programmes Second edition United Nations Office on Drugs and Crime 2020. PDF. URL: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/20-01146_Handbook_on_Restorative_Justice_Programmes.pdf

³⁷ Manual for Restorative Meetings in Cases of Serious Crime / JUSTIN Erasmus+ project European partners 2023 2024. PDF. URL: <https://www.euforumrj.org/sites/default/files/2024-04/Manual%20for%20Restorative%20Meetings%20in%20Cases%20of%20Serious%20Crime%20%281%29.pdf>

3. Светлічний І. В. Відновне правосуддя у протидії злочинності неповнолітніх: герменевтичний, історичний, психологічний аспекти. *Трансформація правової системи та захист прав людини під впливом воєнного стану*. 2024. С. 212–235. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-462-7-9>

4. Светлічний І. В. До питання розвитку концепції, форм і принципів відновного правосуддя у зарубіжних країнах. *Актуальні питання розвитку юридичної науки в період воєнного стану* : збірн. наук. ст. міжнар. наук.-практ. конф., м. Львів. 2024. С. 138–142.

5. Співвідношення угоди про примирення та медіації в кримінальному процесі відновного правосуддя щодо неповнолітніх / І. В. Светлічний та ін. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»*. 2024. № 44. С. 86–95.

6. Светлічна О., Светлічний І. Актуальні питання протидії злочинності неповнолітніх засобами відновного правосуддя. *Молодий вчений*. 2021. № 11 (99). С. 28–31. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-11-99-6>.

7. Светлічний І. В., Светлічна О. В. Деякі позитивні та негативні аспекти застосування відновного правосуддя у протидії злочинності неповнолітніх. *Права людини та публічне врядування в сучасних умовах*. 2023. URL: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-314-2-85>.

8. Светлічний І., Ахмаді А., Светлічна М. Відновне правосуддя у протидії злочинності в країнах сходу: традиційні цінності та кримінальне право. *Молодий вчений*. 2024. № 4 (128). С. 179–182. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2024-4-128-34>.

9. Fisher R., Ury W. Getting to Yes. Negotiating Agreement Without Giving In. New York : Penguin Books, 1983.

10. Craver Ch. B. The Negotiation Process. *American Journal of Trial Advocacy*. 2003. Vol. 27. P. 271.

11. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>

12. Про реалізацію пілотного проекту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення» : Наказ М-ва юстиції України від 21.01.2019 р. № 172/5/10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-19#Text>

13. Про реалізацію пілотного проекту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення» : Наказ М-ва юстиції України від 22.07.2024 р. № 2176/5/501/176. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1116-24#Text>.

14. Мазур М. Р., Дмитренко А. А. Особливості медіації у кримінальному провадженні України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2021. С. 273–277.

15. Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський та ін.; за ред. Н. Крестовської, Л. Романадзе. Одеса : Екологія, 2019. 456 с.

16. Леко Б., Чуйко Г. Медіація : підручник. Чернівці : Книги – ХХІ, 2014. 520 с.

17. Пушкар П. В. Угода про визнання вини у сучасному кримінальному процесі: порівняльно-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09; Академія адвокатури України. Київ, 2005. 23 с.

18. Розвиток медіації в Україні. Польсько-українська співпраця : зб. статей. Київ : Арт-Бюро, 2004. 228 с.

19. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI : станом на 7 верес. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

20. Svietchnyi I. Restorative justice as an element of criminal protection of children's rights. *Law Review of Kyiv University of Law*. 2020. No. 4. P. 383–386. URL: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2020.69>.

21. Malets O., Svietchnyi I. Legal counteraction to juvenile delinquency by means of restorative justice: practical aspects. *Law Journal of Donbass*. 2022. Vol. 2, no. 4. P. 108–112. URL: <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2022-81-4-2-108-112>.

22. Взаємодія та заходи у відповідь: стратегічні союзи в сфері попередження злочинності і кримінального правосуддя: Бангкокська декларація ООН від 25 квітня 2005 р. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/260148__260213.

23. Корецький С. М. Кримінологічна характеристика девіантної поведінки неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 184 с..

24. Костенко О. М., Ландіна-Виговська А. В. Поняття об'єкта злочину: дискусію варто продовжити/*Право України*. 2008. № 4. С. 101–105.

25. Костенко О. М. Концепція соціопатичної особистості в кримінології. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення*: збірн. наук. праць за матеріалами наук.-практ. конф. (м. Київ, 26 берез. 2015 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 9–13.

26. Костенко О. М. Культура і закон – у протидії злу: монограф. Київ: Атіка, 2008. 352 с.

27. Костенко О. М. Модернізація доктрини сучасної кримінології у парадигмі соціального натуралізму. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 1 (2). С. 193–208.

28. Костенко О. М. Соціальний натуралізм – світогляд майбутнього. *Вісник Національної академії наук України*. 2006. № 10. С. 33–38.

29. Костенко О. М. Роль доктрини в кримінальному праві. Законодавство України: проблеми та перспективи розвитку: міжвуз. наук. студ. конф. (м. Косів, Івано-Франк. обл., 30 січ. – 2 лют. 2000 р.). Косів, 2000. Вип. 1. С. 26–28.

30. Костенко О. М. Соціопатична особа і концепція ексцесу у кримінології. *Часопис Київського університету права*. 2008. № 4. С. 196–200.

31. Костенко О. М. Основи соціально-натуралітичної юриспруденції та кримінології: монографія. Одеса: ВД «Гельветика», 2021. 140 с.

32. Костенко Олександр. У світлі соціального натуралізму (вибране): вибрані твори : монографія. Київ: Паливода А.В., 2020. 812 с.

33. Костенко О. М. Соціальний натуралізм як методологічний принцип філософії права. Проблеми філософії права. 2006–2007. Том IV- V. С. 98–106.

34. Юзікова Н. С. Кримінально-правові проблеми відповідальності за злочини проти неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 1999.

35. Кваша Р. С. Насильницька злочинність серед неповнолітніх в Україні як проблема ювенальної кримінології. дис.... д-ра філос. Київ, 2021. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0821U102626>

36. Однолько І. В. The theoretical basis of crime prevention. *Scientific works of National Aviation University. Series: Law Journal "Air and Space Law"*. 2013. Vol. 4, no. 29. URL: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.29.6538>.

37. Туманянц А. Р. Концептуальні засади впровадження відновного правосуддя в Україні: деякі питання. *Юридичний науковий та електронний журнал*. 2021. № 7. С. 265–268. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-7/66>

38. Переговори і медіація у кримінальному провадженні : навч. посібник / [І. В. Гловюк, А. В. Лапкін, М. Р. Мазур, В. Т. Нор, О. О. Торбас, А. Р. Туманянц, Т. А. Цувіна] ; за ред. д-ра юрид. наук, проф. Василя Нора, канд. юрид. наук, доц. Марти Мазур. -Електрон. вид. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. – 328 с.

39. Бучківська В. Л. Стан сильного душевного хвилювання в юридичній науці та судовій практиці. *Юридичний науковий та електронний журнал*. 2023. № 3. С. 368–372. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-3/87>

40. Дякур М. Д., Продан Т. В. Кримінологічна характеристика злочинності неповнолітніх. *Науковий вісник Ужгородського*

Національного Університету, 2024. Серія ПРАВО. Вип. 86: ч. 4. С. 344-349. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.52>

41. Колос М. С. Порівняльна оцінка показників біологічного віку підлітків. ОНУ. Одеса. 2020. 140 с. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/bitstreams/76b2cdf4-1f2e-4132-a15c-78c789657497/download>

42. Павловська А. А. Вік, з якого настає кримінальна відповідальність неповнолітніх (зарубіжний досвід). *Вісник Асоціації кримінального права України*, 2016, № 1(6). URL: <http://vakp.nlu.edu.ua/article/download/172962/173294>

43. Ужитчак А. Ю. Історичний досвід попередження злочинів, що вчиняються неповнолітніми у зарубіжних країнах. *Актуальні проблеми політики*. 2021. Вип. 68 URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/68_2021/9.pdf

44. Микитин Ю. І. Закріплення основ відновного правосуддя у міжнародно-правових актах ООН та Ради Європи. *Відновне правосуддя в Україні*. 2010. Вип. 1-4. С. 15.

45. Мазур М. Р., Дмитренко А. А. Особливості медіації у кримінальному провадженні України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2021. С. 273–277

46. Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський та ін.; за ред. Н. Крестовської, Л. Романадзе. Одеса : Екологія, 2019. 456 с.

47. Лєко Б., Чуйко Г. Медіація : підручник. Чернівці : Книги – ХХІ, 2014. 520 с.

48. Пушкар П. В. Угода про визнання вини у сучасному кримінальному процесі: порівняльно-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 23 с.

49. Розвиток медіації в Україні. Польсько-українська співпраця : зб. статей. Київ : Арт-Бюро, 2004. 228 с.

50. Баумейстер А. О. Філософія права : навчальний посібник. К. :Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2010. 311 с.

51. Шигаль Д. А. Теорія історико-правового порівняльного методу. *Теорія й історія держави і права*. 2013. № 124. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/8278/1/5.pdf>

52. Назимко Є. С., Андріяшевська М. С., Тіточка Т. І. Ювенальна віктимологія: теоретико-правова модель : монографія. Запоріжжя : Гельветика, 2021. 208 с.

53. Светлічний І. В., Светлічна О. В., Малець О. О. Практика протидії злочинності неповнолітніх засобами відновного правосуддя. *Maritime security of the baltic-black sea region: challenges and threats*. 2022. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-266-1-43>.

54. Svietlichnyi I. V. Restorative justice in combating juvenile delinquency: hermeneutic, historical, psychological aspects. *Transformation of the legal system and human rights protection under the influence of martial law*. 2024. С. 212–235. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-462-7-9>.

55. Теремецький В., Білінська Л. Використання адвокатом медіативних технік та інструментів у кримінальному провадженні. *Приватне право і підприємництво*. 2024. 24(2). DOI: <https://doi.org/10.32849/2409-9201.2024.24.70>.

Інформація про автора:
Светлічний Ігор Валерійович,
аспірант

Інституту держави і права імені В. М. Корецького Національної
академії наук України
вул. Трьохсвятительська, 4, м. Київ, 01011, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-7328-548X>
Web of Science ResearcherID: LFU-5714-2024